

Evangelisk mystik

Av naturliga skäl förknippas ”kristen mystik” s.g.s. alltid med katolsk eller ortodox mystik. De flesta exempel på mystiska erfarenheter är ju hämtade ifrån klostermystikens kontemplativa tradition. Många verkar inte ens veta att det faktiskt förekommer upplevelser också inom protestantisk kristendom. Ändå är den evangeliska grenen av kristenheten rik på andliga erfarenheter. Då tänker jag inte bara på karismatiska väckelser och återupptäckten av de andliga nådegåvorna, utan den långa traditionen av korscentrerade omvändelser, pånyttfödelse och förtröstansfulla vandringar med Överherden själv, som har sin förebild i Jesu relation till Fadern, lärjungarnas direkta relation till Jesus och urkyrkans indirekta relation till samme Herre genom den personlige Hjälparen, den helige Ande, en relation baserad på frälsning av nåd genom tro.

I stället får protestantismen representera torr, sträng dogmatik och bokstavstro, medan den katolska och ortodoxa mystiken får stå för en innerlig, kärleksfull kristendom med en djupare, allegorisk tolkning av Bibeln, för ”bokstaven dödar, men Anden gör levande”. Paulus citat om lagens bokstav i motsats till evangeliet rycks här ut ur sitt sammanhang och skapar en felaktig motsättning mellan bibeltrogen lära och andligt liv, vilket saknar stöd i Jesu egen förkunnelse. *Mina ord är Ande och liv. Den som älska mig håller mina bud. Om ni förblir i mig och mina ord förblir i er, bär ni mycken frukt. Den som tror på mig, av hans innersta skall strömmar av levande vatten flyta fram. Detta sade han om Anden som alla de som trodde på honom skulle få.* Jesu ord skapar tro, som föder liv och kärlek och kärleken till Gud skapar en önskan att lyda honom. Det bästa exemplet har vi i Jesu egen relation till Fadern uttryckt i orden ”Ske din vilja”. Han ödmjukade sig och var lydiga ända in till döden på ett kors, berättar Paulus.

Urkyrkan

Den kristna förkunnelsen har från allra första början gått hand i hand med personliga erfarenheter av Gud. Apostlarna såg, hörde och erfor det levande Ordet Jesus Kristus i teori och praktik :

Det som var från begynnelsen, det vi har hört, det vi med egna ögon har sett, det vi skådade och med våra händer rörde vid – om Livets Ord är det vi vittnar. Ja livet uppenbarades, vi har sett det och vittnat om det och förkunnar för er det eviga livet, som var hos Fadern och uppenbarades för oss. Det vi har sett och hört förkunnar vi för er, för att också ni skall ha gemenskap med oss. Och vår gemenskap är med Fadern och hans Son Jesus Kristus. (1 Joh. 1:1-3)

Det var inte några utstuderade myter vi följde, när vi förkunnade för er vår Herre Jesu Kristi makt och hans ankomst, utan vi var ögonvittnen till Jesu majestät. Ty han blev Av Gud, Fadern, ärad och förhärligad, när en röst kom till honom från den upphöjda Härligheten : ”Denne är min Son, den Älskade. I honom har jag min glädje”. Den rösten hörde vi själva från himlen, när vi var med honom på det heliga berget. Så mycket fastare står nu det profetiska ordet för oss, och ni gör rätt i att hålla er till det som till ett ljus som lyser på en mörk plats tills dagen gryr och morgonstjärnan går upp i era hjärtan. (2 Petr 1:16-19)

Jesu förkunnelse om frälsning och befrielse av nåd genom tro på honom bekräftades av konkreta händelser, som lärjungarna kunde vittna om. Efter att de själva på pingstdagen blivit utrustade med Andens kraft, så som Jesus lovat, förde de i sin tur evangeliet vidare i ord och handling. Och Herren ”bekräftade sitt nåderika ord genom att låta tecken och under ske genom deras händer” (Apg 14:3). Förkunnelsen gick hand i hand med olika upplevelser av Gud och hans väldiga kraft. Upplevelserna var i själva verket en av de viktigaste orsakerna till

att judar i en strängt monoteistisk tradition plötsligt började upphöja och ära Jesus som Kristus¹

Apostlarnas vittnesbörd och minnesanteckningar blev småningom det Nya testamentet och fornkyrkans tro en trosbekännelse med en tydlig teologi, dvs. en världsbild, gudsbild och människosyn, som var grunden för deras förkunnelse om frälsning av nåd genom tro på Jesus Kristus. Urformen för den apostoliska trosbekännelsen är en dopbekännelse, som användes i församlingen i Rom redan på 200-talet, då grekiskan ännu var församlingens liturgiska språk. På latin fanns den tidigast omkring år 400. Den här romerska dopbekännelsen, *Symbolum Romanum*, spreds i väst, fick en del tillägg och blev efterhand den textform, *Textus receptus*, som är så ganska identisk med vår nuvarande Apostoliska trosbekännelse, vilket framgår av följande svenska översättning :

Jag tror på Gud Fader allsmäktig.
Och på Kristus Jesu, hans enfödde Son, vår Herre,
som är född av den helige Ande och jungfrun Maria,
som under Pontius Pilatus blev korsfäst och begraven,
som på tredje dagen uppstod från de döda, uppsteg till himmelen, sitter på Faderns högra sida,
varifrån han skall komma för att döma levande och döda.
Och på den helige Ande, en helig kyrka, syndernas förlåtelse, köttets uppståndelse.

Bekännelsen förekommer i textvittnen från början av 700-talet och är erkänd i hela den västerländska kristenheten från 1100-talet.² Den utgör grunden för det vi kallar klassisk kristendom med trons upphovsman och fullbordare, Jesus Kristus som självklar centralgestalt. Tyngdpunkten i trosbekännelsen ligger på Jesus Kristus. "Sonen" var det nya, medan "Gud" och "Anden" redan fanns beskrivna i GT. Det var ju också läran om Jesus Kristus som hotades av olika villoläror. I och med Jesus kan Gud nu omtalas som Fader. Om bekännelsen skrivits tidigare hade Anden förhoppningsvis fått mer utrymme. Nu sätts likhetstecken mellan kyrkan och Anden.

Den allmänneliga, katolska kyrkan började nämligen, tragiskt nog, redan på ett tidigt stadium fjärma sig från Jesu undervisning om den helige Ande. Den personlige Hjälparen som väglett apostlarna institutionaliserades i takt med att Kyrkan avlägsnade sig från centrum, evangelium om Jesus Kristus och pånyttfödelse genom mottagande av Honom. Kroppstanken och det allmänna prästadömet fördunklades och Anden blev den ingjutna "nåden", förvaltd och förmedlad via ämbeten och sakrament i Kyrkan, medan Ordet, omvändelse och tro blev mindre betydelsefulla. Konsekvensen av den förändrade synen på Anden har i praktiken varit en partiell återgång till det Gamla förbundet, där kungen och översteprästen som representanter för folket var medlare mellan Gud och människor. De tydligaste uttrycken för detta är Petrusämbetet i väst och ikonostasen i öst, mellanväggen som påminner om draperiet i templet, det som revs när Jesus utropade sitt "Det är fullbordat!"

Att Ordet, Anden och personliga erfarenheter av Gud följts åt i den evangeliska traditionen, bekräftas av den trosutveckling som två centrala gestalter i kristenhetens historia genomgick, nämligen Martin Luther (1483-1540) och John Wesley (1703-1791). Deras personliga möten med Gud medförde en nyupptäckt av Skriften och förändrade hela kyrkohistorien.

Martin Luther

¹ Larry Hurtado (2003) *Lord Jesus Christ*. Devotion to Jesus in Earliest Christianity, s.

² Per Erik Persson, *Kyrkornas bekännelser* (1983), s.

Martin Luther, munk i augustinerorden, teologie doktor och präst i katolska kyrkan, hade länge kämpat med frågan om förhållandet mellan Guds rättfärdighet och kärlek, hur han skulle kunna finna en nådig Gud. Svaret fick han i samband med den s.k. ”tornupplevelsen” i Svarta klostret i Wittenberg. Luther har en egen minnesanteckning om händelsen:

Jag hatade ordet ”Guds rättfärdighet”, ty jag hade blivit lärd att fatta det filosofiskt såsom den ”formala” eller ”aktiva” rättfärdigheten, genom vilken Gud är rättfärdig och straffar syndarna och de orättfärdiga. Dock förmådde jag icke älska den rättfärdige Guden, som straffade syndaren, utan jag hatade honom. Ty fastän jag såsom munk levde tadellöst, kände jag mig inför Gud såsom syndare, var orolig i mitt samvete och vågade icke heller hoppas, att jag genom egen gottgörelse var försonad.

Så rasade jag av vrede i mitt omtöcknade samvete. Men trots detta klappade jag dock häftigt på detta ställe hos Paulus: Rom.1:16 och 17, driven av brännande törst att få veta, vad S:t Paulus menade.

Då förbarmade sig Gud över mig. Jag grubblade dag och natt, ända till dess jag begynte lägga märke till ordens sammanhang: ”Guds rättfärdighet uppenbaras genom evangelium, såsom det är skrivet: den rättfärdige skall leva av tro”. Då lärde jag mig att förstå Guds rättfärdighet såsom en rättfärdighet, av vilken den rättfärdige lever såsom av en Guds gåva – således ” av tro”. Jag begrep, att man måste förstå detta på följande sätt: genom evangelium blir Guds rättfärdighet uppenbar, nämligen den så kallade ”passiva”, genom vilken Gud rättfärdiggör oss av nåd och barmhärtighet, genom tron, såsom det står skrivet: ”Den rättfärdige skall leva av tro”.

Då kände jag mig helt och hållet pånyttfödd. Portarna hade upplåtits för mig. Jag hade kommit in i själva paradiset.

Genast visade mig den heliga Skrift ett annat ansikte. Begynnande härifrån gick jag igenom bibelställena, såsom jag hade dem i minnet, och upptäckte då hos andra ställen samma mening, t ex ”Guds verk” betyder den kraft, med vilken han styrker oss, ”Guds visdom” den visdom, varigenom han gör oss visa. Såsom jag förut med all makt hade hatat ordet ”Guds rättfärdighet”, så satt jag nu detta ord såsom ljuvligt med glödande kärlek över de andra

Så blev mig detta ställe hos Paulus en porta paradisi, en rätt port till paradiset³

För Luther ledde de nyvunna insikterna till en brytning med moderkyrkan och klostertraditionen. Munken, som 1510 krupit uppför Pilatustrappan i Rom bedjande ett Fader vår för varje steg i syfte att förkorta livet i skärselden för farfar Heine, predikade några år senare rättfärdiggörelse av nåd genom tro på Jesus Kristus.⁴

Betydelsen av Luthers mystiska erfarenhet har uppmärksamats av Hans Åkerberg, som även hänvisar till Nathan Söderblom, Gustaf Aulén och Leif Grane :
”Den helt avgörande stationen i hela Luthers liv, utifrån vilken man har att tolka såväl hans kamper och kriser i klostret och efter klostertiden som hela reformationsverket och den äldre Luthers tänkande, utgöres av den upplevelsen då han vinner sin frälsningsvisshet. Det är denna upplevelse som brukar kallas tornupplevelsen (das Turmerlebnis)”.⁵

Det avgörande bibelordet var alltså Rom 1:17 :

Rättfärdighet från Gud uppenbaras i evangelium, av tro till tro, som det står skrivet: *Den rättfärdige skall leva av tro.*

Frälsningsvissheten blir en ny plattform för Luthers teologi som ”transformerar innehållet i hela hans språk”. Termerna kvarstår, men innehållet är förändrat, färgat av ”vissheten om att leva i ett omedelbart, dualt förhållande till Gud som en levande och nådefull Partner”.⁶

³ Allan Sandström, *Mannen som gjorde uppör*, (1983), s. 32-33.

⁴ Allan Sandström, *Munken som gjorde uppror* (1983), s. 25.

⁵ Hans Åkerberg, *Tillvaron och religionen* (1985), s.246.

⁶ Hans Åkerberg, *Tillvaron och religionen* (1985), s.249.

Nathan Söderblom menar att frälsningsvissheten blev ”det avdelande vägmärket i Luthers religiösa utveckling” (1919, 309),⁷ medan Aulén och Grane, enligt Åkerberg, konstaterar att ”det måste föreligga någon form av korrelation mellan Luthers personligt-religiösa utveckling och framväxten av hans teologi”.⁸

Samtidigt har Luthers personliga upplevelser och hans attityd till mystiken varit kontroversiella och ofta förnekats, förtigits eller bortförklarats av lutherforskare. Enligt Åkerberg beror detta på att mystiken vanligtvis förknippas med den romersk-katolska kyrkan och dessutom behandlas *en bloc* som en odifferentierad företeelse.⁹ beträffande Luther är Nathan Söderbloms distinktion mellan *oändlighets-* och *personlighetsmystik* helt nödvändig. Luthers religiösa väg måste enbart bedömas utifrån personlighetsmystikens premisser. Ett av grundkännetecknen för den är korsteologin¹⁰ Luthers mystik ”innefattar ett negerande av människans förutsättningar att själv, genom någon utvecklad meditationsteknik eller på annat sätt, träda i förening med Gud”.¹¹

I ett företal till Romarbrevet utlägger Luther sin nya, evangeliska förståelse av centrala begrepp som *lag, synd, nåd, tro* och *rättfärdighet*.. Några citat :

Lag. Men att uppfylla lagen är att med lust och kärlek göra dess gärningar samt att fritt utan lagtvång leva rätt och heligt, alldeles som om inga straff eller lagar funnes. Sådan håg och sådan kärlek utgjuter den helige Ande i hjärtat, såsom aposteln säger i kap.5:5. Men Anden gives endast i, med och genom tron på Jesus Kristus, såsom Paulus säger i inledningen till brevet. Så kommer tron endast genom Guds ord eller evangelium, som predikar Kristus, hurusom han är Guds Son och människa, död och uppstånden för vår skull, såsom aposteln säger i kap.3:25, 4:25 och 10:9.

Härav följer, att endast tron gör rättfärdig och uppfyller lagen ; ty den medför Anden på grund av Kristi förtjänst. Anden åter skänker hjärtat håg och lust, såsom lagen fordrar, och så framspringa de goda gärningarna ur tron själv.

Synd heter i Skriften icke blott den ytre gärningen med våra lemmar utan allt som rör sig i hjärtat och driver till den ytre gärningen, nämligen vårt hjärtas innersta och alla våra förmögenheter. /.../ Och framför allt ser Skriften ner i hjärtat och på roten och huvudkällan till all synd, nämligen otron i hjärtats innersta.

Nåd och gåva hava olika innebörd, så till vida som nåden betyder den Guds huldhet och ynnest, som han i sig själv hyser till oss och på grund varav han blir benägen att skänka oss Kristus och Anden med hans gåvor, /.../ Om nu visserligen gåvorna och Anden tillväxa dagligen i oss, men ännu icke i sin fullhet kommit oss till del, så att alltfört hos oss finnas kvar synd och onda begär, vilka strida mot Anden – enligt apostelns ord i kap.7.14ff. och Gal.5 :17 och enligt ordet i 1 Mos.3 :15 om fiendskapen mellan kvinnans säd och ormens säd – så åstadkommer dock nåden så mycket, att vi räknas såsom helt och fullkomligt rättfärdiga inför Gud.

Tron. Men tron är ett Guds verk i oss, vilket förvandlar oss och föder oss på nytt av Gud (Joh.1.13) och dödar den gamle Adam, gör oss till helt andra människor i hjärta, håg, sinne och alla krafter och för den helige Ande med sig. /.../ Tron är en levande och dristig förtröstan på Guds nåd, så viss att man tusen gånger kunde dö för den. Och en sådan förtröstan på och visshet om Guds nåd gör människan glad, frimodig och oförskräckt inför Gud och allt skapat : detta är den helige Andes verk i tron.

Rättfärdighet är nu en sådan tro, och den kallas Guds rättfärdighet eller en rättfärdighet, som gäller inför Gud, emedan Gud giver den och räknar den som rättfärdighet, för Kristi, vår medlares, skull, varjämte den driver människan att giva envar, vad hon är honom skyldig. Ty genom tron blir människan fri från synd och lär sig att älska Guds bud.¹²

⁷ Hans Åkerberg, *Tillvaron och religionen* (1985), s. 247.

⁸ Hans Åkerberg, *Tillvaron och religionen* (1985), s. 245.

⁹ Hans Åkerberg, *Tillvaron och religionen* (1985), s. 241.

¹⁰ Hans Åkerberg, *Tillvaron och mystiken*, (1985), s. 251- 252.

¹¹ Hans Åkerberg, *Tillvaron och religionen*, (1985), s. 253.

¹² Luthers företal till Paulus' brev till romarna. Bilaga till..., s. 432-434

John Wesley

John Wesleys religiösa utveckling tvåhundra år senare påminner om Martin Luthers och är indirekt beroende av honom.

Också för Wesley är vändpunkten en omvändelse som öppnar hans ögon för Jesu Kristi försoning och ger honom frälsningsvisshet. Året är 1738 då han desillusionerad och deprimerad återvänder till England efter en tillsynes misslyckad missionsinsats i Amerika, där han försökt förverkliga Oxfordmetodismens etiska ideal och disciplinära kristendomsform med en strävan efter inre och yttre helighet som mål.¹³ Wesley återger upplevelsen i en dagboksanteckning den **24 maj 1738** :

På kvällen gick jag mycket ovilligt till en sammankomst vid Aldersgate Street, där någon läste Luthers företal till Romarbrevet. Omkring en kvart före nio, medan denne beskrev den förvandling som Gud verkar i hjärtat genom tro på Kristus, kände jag mitt hjärta förunderligt varmt. Jag kände att jag förtröstade på Kristus, på Kristus allena för min frälsning, och en förvisning gavs mig att Han hade tagit bort *mina* synder, just *mina* och frälst mig från syndens och dödens lag.¹⁴

Några veckor senare predikar han i Oxford om den kristna tron som ”inte endast ett samtycke till Kristi hela evangelium utan dessutom en fullkomlig förtröstan på Kristi blod, ett förlitande på värdet i hans liv, hans död och uppståndelse, en vila i honom som vår försoning och vårt liv, /.../ en innerlig förbindelse med honom som vår visdom, rättfärdighet, helgelse och förlossning, eller med ett ord vår frälsning.”¹⁵

Händelsen hade förberetts genom Wesleys möte med **herrnhutare** under överfarten till Amerika och kontakten med en ung tysk herrnhutare Peter Böhler, som han träffat i London våren **1738**. Böhler åter, hade påverkats av **Luther**. Böhler upptäckte snabbt att Wesley satt fast i religiöst filosoferande och saknade sann kunskap om Jesus som personlig frälsare.¹⁶

Samtalen med Böhler leder till en slags ”kopernikansk omvälvning”, skriver Källstad. **Wesley fick vända upp och ner på hela sitt trossystem. Han blir klar över skillnaden mellan den etiska vägen till frälsning, alltså den lagiska gärningskristendomens väg, och rättfärdiggörelsen genom tron allena på grund av Jesu Kristi försoning. ”Inte först gärningar och fromhetsövningar och sedan tro, utan först tron och förtröstan, sedan goda gärningar som en naturlig konsekvens”. Och tron på Jesu Kristi blods försonande kraft kan ges i ett ögonblick.**¹⁷

Liksom Luther hade Wesley försökt leva ett oklanderligt liv. Redan på 1720-talet hade han kommit i kontakt med boken *Om Kristi efterföljelse* av Thomas a Kempis. På uppmaning av en god vän och kollega, William Law, författare till *Christian Perfection* och *A Serious Call to a Devout and Holy Life* började han **1732 studera en av den kristna mystikens klassiker *Theologia Germanica***. Konsekvensen blir en förstärkning av det **asketiska idealet**.¹⁸

Under missionsresan till Amerika (1736-1737 ?) fördjupade Wesley sina mystikstudier.¹⁹ I hans dagbok från den här tiden nämns bl.a. Makarios, Johan Tauler,

¹³ Thorvald Källstad, *Innerlighetens religion*. (1989), s.48.

¹⁴ Thorvald Källstad, *Innerlighetens religion* (1989), s. 121.

¹⁵ Thorvald Källstad, *Innerlighetens religion*, (1989), s. 121-122.

¹⁶ Thorvald Källstad, *Innerlighetens religion* (1989), s. 51.

¹⁷ Ibid, s. 52-53.

¹⁸ Thorvald Källstad, *Innerlighetens religion* (1989), s. 12-13.

¹⁹ Ibid, s. 14.

Molinos²⁰ och Georg Lopez, en **andlig vägledare, asket och kontemplativ mystiker** från 1500-talet, vars bok fick Wesley att börja med **regelbundna andliga övningar, fasta och vegetarisk kost**. Genom flera timmars daglig bibelläsning, kontemplation (djupmeditation), fasta och offer av den egna viljan åt Gud skulle människan nämligen öva sig i att erfara Guds närhet för att uppnå gemenskap och **en passiv enhet med Gud, s.k. gudomliggörelse**.²¹

Wesley är väl insatt i mystiken, men tvärvänder plötsligt. I ett brev till brodern Samuel i november 1736 skriver han följande:

Jag tror att den klippa som jag nästan hade lidit ett trons skeppsbrott på var mystikernas skrifter; med denna term syftar jag på alla²², och endast på dem, som ringaktar något av nådemedlen. »²³

I mars 1736 hade Wesley börjat studera **Johan Arndts bok *Sann Kristendom***, som – enligt Källstad – representerar en blandning av medeltida mystik och luthersk rättfärdiggörelselära. Wesleys steg är, med hans egna ord, att återgå till ”**de gamla goda vägarna**”.²⁴

”Den hjälpte honom ut ur beroendet av vissa mystiker och ledde honom i stället in på en väg där rättfärdiggörelsen genom tron, pånyttfödelsen och betoningen av rättfärdiggörelsens frukter stod i centrum. Det var sannolikt **herrnhutarna** som fick Wesley att upptäcka Johan Arndt. ”Genom att Arndts bok innehåller inslag både av medeltida mystik och lutherdom kom den att fungera som en **bro** över till upplevelsen av **evangeliets centrala innehåll**”, skriver Källstad.²⁵

Mystikernas beskrivningar av enheten med Gud och invärtens religion kom allting annat att synas tomt och andefattigt. Men de medverkade också till att både goda gärningar och tron såg betydelselösa ut. De gav mig en totalt ny syn på religionen, säger han. Men det var inte Kristi och hans apostlars religion, skriver Wesley själv.²⁶

Luthers och Wesleys mystiska upplevelse ledde till en brytning med den tradition de stod i och - småningom – till uppkomsten av två nya samfund. Båda hade upplevt en omvändelse och nyfödelse som förde dem tillbaka till urkykans förkunnelse om rättfärdiggörelse genom tro på Jesus Kristus. I båda fallen hade Ordet varit verksamt. Luther hade själv brottats med Skriften, medan Wesley lyssnat till pietisternas evangeliska budskap och Luthers förklaring av Skriften. Ordet hade skapat den rättfärdiggörande tro som ”medför Anden på grund av Kristi förtjänst”²⁷ och gett dem **en ny evangelisk förståelse av kristendomen**. Båda förkunnade nu helgelse som en frukt av pånyttfödelsen, alltså som den helige Andes verk i människan. Båda hade vänt om från en asketisk form för kristendom till en evangelisk, från odlad mystik till spontan mystik. Deras andliga utveckling går ihop med en klassiskt kristen förkunnelse och utgör ett typiskt exempel på evangelisk tros mystik.

²⁰ Ibid, s. 18.

²¹ Ibid, s. 34.

²² Skall det stå « inte alla » ?

²³ Thorvald Källstad, *Innerlighetens religion*, (1989), s. 31.

²⁴ Thorvald Källstad, *Innerlighetens religion*, (1989), s. 36.

²⁵ Thorvald Källstad, *Innerlighetens religion*, (1989), s. 111.

²⁶ Thorvald Källstad, *Innerlighetens religion* (1989), s. 37

²⁷ Se "Lag" i Luthers utläggning av Romarbrevet s. 21.